

JOHDANTO

Askelia kirjoituksen kentällä

Anna Kuismen ja Kirsti Salmi-Niklander

Kaikki tietävät, että Jukolan veljekset oppivat viimein lukemaan, mutta kuinka moni muistaa, että vain nuorin heistä hankki myös kirjoitustaidon? *Seitsemän veljeksen* viimeisessä luvussa kerrotaan, kuinka kyläläisten kirjoitusasioiden hoitaminen toi Eerolle työtä, mutta myös tuloja. Sunnuntaisin jahtivouti Eero tutki sanomalehteään tai kirjoitteli itse kuulumisia pitäjistä ja ajatuksiaan yhteisistä asioista. ”*Ja mieliisti otti aina toimitus vastaan hänen lähetykappaleitansa, joiden sisältö oli ytimellistä vallan, esitystapa nasevaa ja selvää, useimpa nerokastakin.*”

Jukolan Eerolle lukeminen ja kirjoittaminen merkitsivät katsomuksen laajentumista, isänmaan armaiden äidinkasvojen näkemistä ja halua oman maan parhaaseen. Eero puuhasi paikkakunnalle kansakoulun, ja pojastaan hän päätti kouluttaa ”tiedon ja taidon miehen”.

Kiven romaani kuvaa tilannetta, joka vallitsi Suomessa pitkälle 1800-lukua: kirjoittava kansanmies oli poikkeus, nainen vielä poikkeuksellisempi. Luterilainen kirkko piti huolta kansan (ulko)lukutaidosta, mutta kirjoittamisen ei katsottu kuuluvan kaikille. Yleiseksi kirjoitustaito alkoi muodostua vasta oppivelvollisuuden myötä.

Tämän tiedon valossa on merkittävää, että Suomi on lyhyessä ajassa noussut maaksi, jossa lukemista ja kirjoittamista arvostetaan jokamiehen ja -naisen harrastuksina. Suullisesta kulttuurista ei kuitenkaan siirrytty kirjalliseen yhdellä harppauksella. Ilman jukolaneeroja Suomesta ei olisi tullut koulutusyhteiskuntaa, joka komeilee PISA-tilastojen kärjessä.

Lähestyessään Suomalaisen Kirjallisuuden Seuraa 1896 maalari Alfred Leppänen toivoi, että hänen käsikirjoituksensa painettaisiin. Mutta sekin kävisi, että vihko laitettaisiin ”arkiston hyllylle”. Näin tapahtuikin, jälkipolvien onneksi. Osa Leppäsen lapsuudenmuistelmaista on julkaistu Anna Makkosen toimittamassa antologiassa *Karheita kertomuksia: Itseoppi-neiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta* (2002).

Kouluja käymättömät suomalaiset kirjoittivat paljon enemmän kuin on luultu: arkistoissa on mm. kirjeitä, puheita, muistelmia, päiväkirjoja, runoja, kertomuksia ja käsinkirjoitettuja lehtiä. Kirjoitustaitoa käytettiin myös kirjojen kopiointiin, suullisen perinteen tallentamiseen, kansatieteellisten kuvausten laatimiseen sekä sanomalehtikirjoituksiin ja arkkirouteen.

Miten ja miksi suomalaiset kansanihmiset opettelivat kirjoittamaan ennen kansakoulujen vakiintumista? Mitä he kirjoittivat ja millaisella kielellä? Miten luku- ja kirjoitustaito muokkasivat kansanihmisten ajatusmaailmaa ja tunnekokemuksia? Miksi rahvas kirjoitti, ja mitä merkitystä sillä oli yhteiskunnan kehitykselle? Mitä kansanihmisten kirjoitukset kertovat kansan mentaalista maailmasta ja elämästä ruohonjuuritasolla? Näitä kysymyksiä on tutkittu hämmästyttävän vähän, vaikka sivistyneistön ohella kansanihmisetkin osallistuivat kirjakielen ja kirjoitustapojen muotoutumiseen sekä kansakunnan ja kansalaisyhteiskunnan rakentamiseen.

Kansasta tai rahvaasta on puhuttava parempien termien puutteessa: sanoilla tarkoitetaan tässä lähinnä maaseudulla asuneita ei-säätyläisiä, jotka olivat hankkineet oppinsa itse, tavalla tai toisella, tai olivat käyneet koulua vain lyhyen aikaa. Kirjoitustaitoisissa oli talollisia, torppareita, käsityöläisiä, merimiehiä, kirkonvartijoita, lukkareita, renkejä ja ruotuvaisia. Kynäkäyttöön kurottavan oli oltava luova ja sinnikäs: hanki ja risu, hiili ja puu, sulka ja tuohi saivat toimia kirjoitusvälineinä, oppimestarina kuka kynnellen kykeni.

Usein oli myös voitettava ympäristön vastustus. Nykyihmisen on vaikea käsittää, että kirjoitustaidon hyötyä oli perusteltava. Itseoppinut talonpoika Antti Manninen tähdensi kirjassaan *Taito ja Toimi* (2. lisätty p. 1863), että kun asiat kirjaa paperille, voi välttää riidat ja käräjät. Kirjoitustaitoisien ei tarvitse mennä itse ajamaan asioitaan eikä maksaa ”kirjoitusherralle” asiakirjojen laatimisesta. Taidosta on huviakin, toteaa Manninen lopuksi: on hauska lukea mitä muut ovat kirjoittaneet ja lähettää omia ajatuksiaan toisten luettavaksi. Kirjoittamisen ei tarvitse tehdä talonpojasta herraskaisuuteen pyrkivää, omaa taustaansa halveksivaa ”suotta-herraa”.

Kirjoitustaidon hankkimista edistivät kunnallishallinnon synty, elinkeinovapaus ja litiopäivälaitos. Siirtolaisuus nostatti tarpeen pitää yhteyttä kotimaahaan jääneisiin. Tärkeä osansa harrastuksen nousussa oli herätysliikkeillä ja myöhemmin etenkin kansallisuus- ja kansanvalistusaatteilla. 1800-luvun loppupuolella kansankirjailijat – Heikki Meriläinen, Kauppi-Heikki, Pietari Päivärinta – saivat kansallismielisen sivistyneistön tuella tekstejään julkisuuteen.

Viime vuosina kirjallistumisen tutkimusta on edistetty monin tavoin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston keskustelupiiristä alkunsa saanut, dosentti Anna Kuismenin (ent. Makkonen) johtama verkosto on järjestänyt mm. käsikirjoitusten keruun, joka tuotti arkistoon uutta aineistoa. (www.finlit.fi/tutkimus/kirjoittamisen_kulttuuri.htm)

Verkosto ideoi myös *Kirjoitustaidosta kirjalliseen kulttuuriin – Miten ja miksi kansa kirjoitti ennen oppivelvollisuutta?* -seminaarin maaliskuussa 2005, jossa esillä olivat seuraavat teemat: Lukitaidon (luku- ja kirjoitustaidon) jäljillä, Kirjurit ja kirjoittajat, Itseoppineet ja arkistot, Virret ja kirjeet, Muistiin merkitseminen sekä Kirjallistumisen askeleita. Seminaarin järjestivät SKS ja Kotus.

Kaisa Kaurasen SKS:n arkistojen aineistoista laatima kommentoitu arkistoluettelo tuo tutkijoiden tietoisuuteen satoja tekstejä, joita on hyödynnetty monissa tutkimuksissa (Kauranen 2006, 2007; Stark 2006.) Tutkimushankkeessa ”Kirjoittamisen kulttuurit 1800-luvun Suomessa” Suomen Akatemian palkkaamina tutkijatohtoreina toimivat Taru Nordlund (suomen kieli, 2004–2005, 2006–2007) ja Kirsti Salmi-Niklander (folkloristikka, 2005–2006). Verkoston piiristä sai alkunsa myös vuonna 2008 käynnistynyt Suomen Akatemian rahoittama, professori Lea Laitisen johtama projekti *Itseoppineet kirjoittajat ja kirjallistumisen prosessit 1800-luvun Suomessa* (<http://www.helsinki.fi/hum/skl/tutkimus/itseoppineet.htm>).

Verkostolla on myös kansainvälisiä yhteyksiä erityisesti islantilaisiin kansanomaisen käsikirjoituskulttuurin tutkijoihin. Islannissa luku- ja kirjoitusharrastus on ollut hyvin intensiivistä. Koska painetun sanan monopoli oli kirkolla, maaseudulla tuotettiin kirjoja ja lehtiä käsin kopioimalla aina 1900-luvun alkupuolelle saakka. 1800-luvulta on säilynyt yli 18 000 käsikirjoitusta, jotka ovat vasta viime vuosikymmeninä nousseet tutkimuksen kohteeksi. (Magnusson & Olafsson 2002.)

Helsingissä heinä-elokuun vaihteessa 2008 pidettiin ISSEI-konferenssin yhteydessä kahden päivän työpaja *Ordinary Writings and Scribal Culture: On the History of Writing in the Ni-*

nineteenth and Twentieth Centuries, jota johtivat Martyn Lyons (University of New South Wales, Australia) ja Anna Kuismin. Työpajaan osallistui suomalaisten ja islantilaisten lisäksi tutkijoita Espanjasta, Itävallasta, Ranskasta ja Moldaviasta. Espanjassa Alcalan yliopistossa toimii SIECE-tutkimusyksikkö (Seminario Interdisciplinar de Estudios sobre Cultura Escrita, <http://www.siece.es/siece/presentacion.html>), joka tutkii kirjoittamisen historiaa 1800–1900-luvulla ja julkaisee lehteä *Cultura Escrita y Sociedad*. Espanjalaiset tutkijat pitivät työryhmässä alustuksia siirtolaiskirjeistä, muistikirjoista ja Espanjan sisällissodan toteutettujen viimeisistä viesteistä.

Työpajan osanottajia Helsingin yliopiston päärakennuksen portailla. Eturivissä vasemmalta oikealle: Veronica Sierra Blas (Espanja), Viðar Hreinsson (Islanti), Petru Negura (Moldavia), Anna Kuismin ja Martyn Lyons. Takarivissä: Sigurdur Gylfi Magnusson (Islanti), David Olafson (Islanti), Antonio Castillo Gomez (Espanja), Guðný Hallgrímsdóttir (Islanti), Rita Garstenauer (Itävalta) ja Laura Martinez Martin (Espanja). Kuvan otti Petru Neguran kameralla ystävällinen ohikulkija.

Kirjoittamisen historian työryhmä kokoontui myös edellisessä ISSEI-konferenssissa Mallassa vuonna 2006, ja Martyn Lyons toimitti sen esitelmien pohjalta artikkelikokoelman *Ordinary Writings, Personal Narratives* (2007). Kansainvälinen yhteistyö on auttanut löytämään rinnasteisia piirteitä mutta myös eroavuuksia Euroopan eri maiden kirjoittamisen historian välillä.

Kansainvälinen yhteistyö jatkuu, sillä NOS-H on myöntänyt ensi vuodeksi rahoitusta kahteen pohjoismaiseen tutkivaan työpajaan, joissa pohditaan kirjallistumisen prosesseja

sekä käsikirjoituskulttuurin ja painetun sanan suhteita. Helsingissä ja Kööpenhaminassa koontuvat työpajat kokoavat tutkijoita kaikista Pohjoismaista sekä vierailevia luennoijia Hollannista, Yhdysvalloista ja Australiasta.

Tämän teemanumeron toteuttamiseen on osallistunut historian, kulttuurin, kielen ja kirjallisuuden tutkijoita. Kirjoittamisen historia on monitieteinen tutkimusalue, jossa erilaiset näkökulmat tukevat ja täydentävät toisiaan.

Teemanumeron artikkeleiden ajallinen perspektiivi on poikkeuksellisen laaja: Janne Harjula käsittelee kirjoittamisen historiaan liittyviä arkeologisia tutkimuslöydöksiä, jotka haastavat perinteisen käsityksen, että luku- ja kirjoitustaito olivat keskiajalla vain eliitin kulttuurista pääomaa. Kirjoittamisen historian arkeologinen tutkimus vaatii fragmentaaristen lähteiden luovaa uudelleen tulkintaa. Arja Rantasen katsaus puolestaan vie lukijan 1700-luvun Pohjanmaalle valottaen pitäjänkirjureiden merkittävää ammattikuntaa oikeuspöytäkirjojen ja kirkonkirjojen valossa. Kirjureiden funktionaalinen kirjoitustaito täydensi talonpoikien mekaanista kirjoitustaitoa.

Hilkka Helstin, Laura Starkin ja Reija Långin artikkelit käsittelevät kansanihmisten kirjoittamista 1800-luvulla erilaisista näkökulmista. Hilkka Helsti tarkastelee kirjeenvaihtoa 1840–50-luvulla syntyneiden torpantyttyärien ja heidän jälkeläistensä perhestrategian väliin. Sukuhistoria yhdistää Savalojan sisarukset Pohjanmaan pitäjänkirjureihin, sillä heidän esiäitinsä oli tullikirjurin luokastaan suistunut tytär. Tutkijan kotitalon ullakolta löytyneet kirjeet muistuttavat siitä, että paljon arvokasta kirjoittamisen historiaan liittyvää aineistoa voi vielä olla kätkössä yksityiskodeissa tai seurataloissa. Laura Starkin artikkeli perusaineistona ovat itseoppineiden kirjoittajien arkistoidut tai julkaistut omaelämäkerralliset kirjoitukset. Hän tarkastelee kansanihmisten kirjoittajien kokemuksia kirjoitustaidon oppimisesta, sen edellytyksistä ja esteistä. Nämä esteet liittyivät aineelliseen puutteeseen, mutta vähintään yhtä vahvasti myös yhteisön asenteisiin ja ennakkoluuloihin. Reija Långin artikkeli keskittyy poikkeukselliseen yksilöön: Matilda Roslin-Kalliola (1837–1923) oli varattomista oloista lähtenyt naiskirjailija, jonka monipuolista kirjallista toimintaa ja siihen liittyviä jännitteitä Lång erittelee.

Hilkka Helstin ja Reija Långin artikkelit nostavat esille itseoppineet naiskirjoittajat. Naisten omaelämäkerrallisia tekstejä on säilynyt hyvin vähän. Mahdollisesti naisten kirjoittaminen liittyi arkisempiin ja käytännöllisempiin tavoitteisiin ja on siksi usein kadonnut tutkijoiden ulottumattomiin. Matilda Roslin-Kalliola taas on itseoppineena naiskirjailijana tyypillinen poikkeus, joka koko elämänsä liikkui säätyjen välillä eikä aina pysytellyt naiselle ja kansankirjailijalle varatussa lokerossa.

Teemanumeron toimitustyöhön ovat osallistuneet Jyrki Hakapää, Jouni Hyvönen, Kaisa Kauranen, Lea Laitinen ja Kati Mikkola. Toivomme, että tämä numero rakentaa omalta osaltaan siltoja kirjoittamisen historian tutkijoiden välille ja synnyttää uusia, hedelmällisiä tutkimusideoita.

Kirjallisuus

Kauranen, Kaisa 2006. Kansanihmisten käsikirjoitukset Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistoissa. *Elore* 13 (2).[www-lähde] < http://www.elore.fi/arkisto/2_06/kau2_06.pdf > (Luettu 12.5.2008.)

Kauranen, Kaisa 2007. Did writing lead to social mobility? Case studies of ordinary writers in nineteenth-century Finland. Teoksessa Lyons, Martyn (toim.), *Ordinary Writings*,

- Personal Narratives: Writing Practices in 19th and early 20th-century Europe. Bern: Peter Lang, 51–68.
- Magnusson, Sigurdur Gylfi & Olafsson, David 2002: "Barefoot historians" Education in Iceland in the Modern Period. Teoksessa Lorenzen-Schmidt, Klaus-Joakim & Poulsen, Bjørn (eds.), Writing Peasants. Studies on Peasant Literacy in Early Modern Northern Europe. Gylling: Landbohøistorskab, 175–209.
- Makkonen, Anna 2002: Karheita kertomuksia. Itseoppineiden omaelämäkertoja 1800-luvun Suomesta. Helsinki: SKS.
- Manninen, Antti 1863 [2. lisätty painos]: Taito ja toimi. Lyhykäinen käsikirja talouden hoitajille. Helsinki: P. Tikkanen.
- Stark, Laura 2006. Kansallinen herääminen ja sosiaalinen nousu maaseudulla. Tuskaa ja toivoa varhaisissa omaelämäkertoissa. Teoksessa Helsti, Hilikka, Stark, Laura & Tuomaala, Saara (toim.), Modernisaatio ja kansan kokemus Suomessa 1860–1960. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 47–109.

Anna Kuismen on yleisen kirjallisuustieteen ja kotimaisen kirjallisuuden dosentti Helsingin yliopistossa sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkiston johtaja (toimivapana).

Kirsti Salmi-Niklander on folkloristiikan dosentti ja Suomen Akatemian tutkijatohtori Helsingin yliopistossa.